

Mahmûd-ı Gâvân Türbesi – Bider / Hindistan

Mahmûd-ı Gâvân, idarî ve askerî alanda yaptığı yeniliklerle Behmenî Devleti tarihinde önemli rol oynamıştır. I. Muhammed Şah zamanında (1358-1375) ülke idarî açıdan dört vilâyete (taraf) bölünmüş olup her biri "tarafdâr" denilen valilerce yönetiliyordu. Ancak zamanla büyüyen ve özellikle Mahmûd döneminde genişleyen sınırlarla devlet bu şekilde yönetilemez hale gelmişti. Bunun üzerine Mahmûd ülkeyi sekiz vilâyete böldü. Ayrıca her vilâyetin bazı topraklarını valilerin yetkisinden çıkararak "hâssa-i sultan" haline getirdi. Böylece valilerin üzerinde sultanın kontrolü sağlanmış oldu. Askerî yapılanmayı da değiştiren Mahmûd vilâyetlerde tarafdârın emri altında sadece bir kale bulunması, "kilâ'dâr" denilen diğer kale kumandanlarını merkezî hükümetin tayin etmesi ve bunların merkezî yönetime karşı sorumlu olması esasını getirdi. Bu tedbirle merkezî otoriteyi güçlendirip gevşeklik ve başıboşlukların önünü almayı hedefledi. Mahmûd-ı Gâvân, Ortaçağ Hindistanı'nda birçok köy ve şehrin sınırlarını tesbit edip gelir miktarını araştırarak ülkenin sistemli bir şekilde ölçülmesini sağlayan ilk vezirlerden biridir. Ancak refomlardan hoşnut olmayan bazı çevrelerin tepkisi yüzünden bunlarla kayda değer sonuçlar elde edilemedi. Mahmûd-ı Gâvân'ın mührünü taşıyan ve Orissa Krallığı'nı devleti istilâya çağıran sahte bir mektubun sultanın eline geçmesi onun haksubu yere idam edilmesine sebep oldu. Behmenî Devleti Mahmûd'un ölümünden bir yıl sonra parçalanmaya başladı.

Mahmûd-ı Gâvân, Dekken'de birçok mimari eser yaptırmış olup bunların en önemlisi ölümünden iki yıl önce Ahmedâbâd'da inşa ettirdiği cami ve medresedir. Ayrıca Fars dilinde özellikle inşâ türünün en iyi örnekleri arasında yer alan bazı eserler ortaya koymuştur. Bunların en

meşhuru münşeâtını topladığı *Riyâzü'l-inşâ'* adlı kitabıdır (Haydarâbâd 1948). Mektuplarının yer aldığı *Menâzirü'l-inşâ'* isimli bir diğer eseri de British Museum'da kayıtlıdır (Rieu, II, 527). Kaynaklarda *Qavâ'idü'l-inşâ'* adlı bir kitabından da bahsedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 144-145; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 527-528; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 259; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 499-510; P. M. Joshi, "The Bahmani Kingdom", *The Delhi Sultanate* (ed. R. C. Majumdar v.dğr.), Bombay 1967, s. 261, 262, 265, 266-267; Haroon Khan Sherwani, *Studies in Muslim Political Thought and Administration*, Lahore 1970, s. 204-220; a.mlf., "Mahmûd Gâvân's Early Life and His Relations with Gilan", *IC*, XIII (1939), s. 179-187; a.mlf., "Ascendency of Mahmûd Gâvân", *a.e.*, XIV (1940), s. 274-289; a.mlf., "Mahmûd Gâvân", *EP*² (İng.), VI, 66-68; T. W. Haig, "Mahmud Gâvân", *IA*, VII, 172-173.

RIZA KURTULUŞ

MAHMÛD-ı GAZNEVÎ

(محمود غزنوی)

Ebû'l-Kâsım Yemînü'd-devle ve emînü'l-mille Kehfü'l-İslâm Mizâmü'd-dîn Gâzî Mahmûd b. Sebük Tegin (ö. 421/1030)

Gazneli hükümdarı
(998-1030).

10 Muharrem 361 (2 Kasım 971) tarihinde Buhara'da doğdu. Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğludur. Annesi Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesinden asil bir ailenin kızı idi. Bundan dolayı kendisine Mahmûd-ı Zâbüfî de denilir. Gazneli Mahmud'un çocukluğu hakkında fazla bilgi yoktur. Geleneğe uygun olarak küçük yaşta itibaren gerekli dinî tahsili yaptı ve Kur'an'ı ezberledi. Ayrıca siyasî eğitimi de ihmal edilmedi ve iyi bir devlet adamı olarak yetiştirildi.

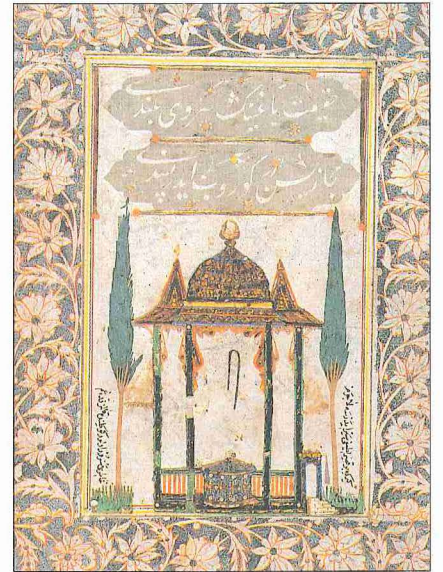
Mahmud daha gençlik yıllarının başında devlet idaresinde görev almaya başladı. Nitekim Sebük Tegin, Saffâri'ler'e karşı Sistan bölgesini daha iyi kontrol edebilmek için Büst şehrine çekildiğinde Mahmud'u Gazne'ye vekil olarak bırakmıştı. Mahmud bu dönemde babasıyla birlikte katıldığı savaşlarda cesaret ve zekâsıyla kendini gösterdi. Bir ara dedikodular yüzünden babası ile arası açılmış ve Gazne Kalesi'nde hapsedilmişti (380/990). Ancak bu anlaşmazlık uzun sürmedi ve birkaç ay sonra hapisten çıkarıldı. Sâ mânî Emîri II. Nûh'un yardım istemesi üzerine Mahmud, babasıyla beraber Sâ mânî'lerin Türk

kumandanları Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik'e karşı yaptıkları savaşta büyük yararlıklar göstermiş, bundan çok memnun kalan II. Nûh, Mahmud'a "Seyfûddeve" lakabı vermiş ve kendisini Horasan ordusu kumandanı tayin etmişti.

Sebük Tegin öldüğü zaman (387/997) oğullarından Mahmud Horasan ordusu kumandanı, Nasr Büst valisi, İsmâil ise Gazne ve Belh hâkimiydi. Sebük Tegin, İsmâil'in tahta geçmesini vasiyet etmişti. Bu vasiyet yerine getirildi ve İsmâil hükümdar ilân edildi. Bu sırada Nişâbur'da bulunan Mahmud, İsmâil'in hükümdarlığını tanımadı, kardeşi Nasr ve amcası Buğracuk'u da kendi tarafına çekti. İki kardeşin orduları Rebûlevvel 388'de (Mart 998) karşılaştı, Mahmud İsmâil'in kuvvetlerini yenerek Gazneliler tahtına çıktı.

Sultan Mahmud kardeşiyle taht mücadelesi yaptığı sırada Sâ mânî'ler'den II. Nûh'un ölümüyle yerine oğlu II. Mansûr geçmişti. II. Mansûr, Horasan'a kendi kumandanlarından Begtüzün'ü sipehsâlâr tayin etti. Ancak Mahmud, Sâ mânî başşehri Buhara'ya elçi gönderip Horasan'ın kendisine iadesini istedi. Bu teklifin reddilmesi üzerine Nişâbur'a yürüdü. Bu sırada Begtüzün ve Fâik, II. Mansûr'u yakalayıp gözlerine mil çektiler ve yerine henüz küçük yaşta bulunan Abdülmelik b. Nûh'u tahta çıkardılar. Mahmud, Sâ mânî

Mahmûd-ı Gaznevî'nin albümünden bir sayfa (İÜ Ktp., TY, nr. 5461)

emîrinin intikamını almak için harekete geçti. Yapılan savaşta Gazneli ordusu Sâ-mânî kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Mahmud bu zafer sonunda Horasan'ı ele geçirdi ve kardeşi Nasr'ı oraya vali tayin etti (27 Cemâziyelevvel 389 / 16 Mayıs 999). Ardından Bağdat'a elçi göndererek zafelerini Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'a bildirdi. Halife, Mahmud'un elçisini kabul edip saltanatını tasdik etti ve kendisine "Yemînüddevle ve emînü'l-mille" lakabını verdi (Zilhicce 389 / Kasım 999). Sultan Mahmud bu tarihten sonra İslâmiyet'i yaymak ve Hindistan tapınaklarındaki zengin servete sahip olmak amacıyla her yıl gazâyâ çıkmaya karar verdi. Bu sırada Karahanlılar Buhara'ya girip Sâ-mânî hânedanı mensuplarını Özkent'e gönderdiler (389/999). Sâ-mânî Devleti'nin ortadan kalkmasıyla Mahmud her yönden bağımsız bir hükümdar sıfatını kazandı.

Amcası Buğracuk'un ölümüne sebep olan Sistan hâkimi Halef es-Saffâr'ı cezalandırmaya karar veren Sultan Mahmud bu maksatla büyük bir ordunun başında Sistan'a yürüdü. Ancak Halef'in 100.000 dinar para ödemeyi ve Mahmud adına hutbe okutmayı kabul etmesi üzerine anlaşma yaparak Gazne'ye döndü (390/1000). 393'te (1003) Sistan'a bir sefer daha düzenleyerek bölgeyi itaat altına aldı.

Mahmud, Karahanlılar ile bir anlaşma yaparak kuzey bölgesini emniyete aldıktan sonra Hint seferlerine başlamaya karar verdi. Şevval 390 (Eylül 1000) tarihinde ilk Hint seferine çıktı. Kâbil'in doğusunda Lamgan bölgesinde Hintliler'in elinde bulunan birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra Gazne'ye döndü. Sultan Mahmud'un ikinci seferi Vayhand Racası Caypal üzerine olmuştu. Mahmud, Hintliler'e karşı kazandığı bu zaferden (392/1002) sonra Hinduşâhî hânedanının merkezi Vayhand (Und) şehrini zaptetti ve Gazne'ye döndü. Bu başarısından dolayı kendisine "Gâzî" lakabı verildi. Üçüncü Hint seferi, Bhâtiya denilen bölgenin racası Beci Ray'a (Bacra) karşı yapıldı (395/1004-1005). Gazneli ordusu Bhâtiya'yı ele geçirdiği gibi ricaliğin diğer bölgelerini de itaat altına aldı. Mahmud bu bölgede mescidler yaptırdı, İslâm esaslarını öğretmek için din âlimleri gönderdi. Onun Hindistan seferlerinin bir amacı da Sün-nîliği korumak ve güçlendirmektir. O sırada Mültan'ın idaresini elinde bulunduran Karmatî Ebû'l-Fütûh Dâvûd'un bâtnî düşünceleri yaymaya çalışması Mahmud'un

oraya bir sefer düzenlemesine sebep oldu. Mültan'ı fethederek buradaki Karmatîleri cezalandırdı (396/1006) ve Caypal'ın müslüman olan torunu Suhalpal'ı (Nevasaşah) Mültan valiliğine tayin etti. Ancak Suhalpal'ın tekrar Hindu dine dönmesi üzerine Sultan Mahmud beşinci Hint seferine çıktı (398/1007-1008). Suhalpal yakalandı ve Mültan valiliğine Gazneli kumandanlardan Tegin Hazîn getirildi. Altıncı Hint seferi Caypal'ın oğlu Anandpâl'a karşı yapıldı. Pencap bölgesinin gittikçe artan İslâm baskısı altında bulunması, Anandpâl'ı Kuzeybatı Hindistan'daki diğer racalardan yardım istemeye sevketti. Racalar yaklaşan İslâm tehlikesi karşısında Anandpâl ile anlaşarak asker gönderdiler. Bu büyük Hint ordusuna Anandpâl'ın oğlu Brahmanpâl kumanda ediyordu. Mahmud bu hareketi kış ortasında öğrendi ve hava şartlarının kötülüğüne rağmen 29 Rebülâhîr 399 (31 Aralık 1008) tarihinde Gazne'den ayrıldı. Vayhand şehrinin karşısındaki ovada meydana gelen savaşta Hintliler'i mağlûp ederek Pencap yolunun güvenliğini sağladı. Ayrıca savaş alanından kaçanların sığındığı Nagarkot (Bhim Nagar) Kalesi üç günlük bir kuşatmadan sonra fethedildi (399/1009).

Sultan Mahmud'un yedinci seferi, Nagarkot'tan dönüşünden kısa bir süre sonra Safer 400'de (Ekim 1009) büyük bir ticaret merkezi olan Narâyan (Narâyanpûr) üzerine gerçekleştirildi. Neticede Narâyan racası ile barış yapıldı; bu barış sayesinde Horasan ile Hindistan arasındaki yollar tüccarlara açıldı ve ticaret hız kazandı. Mahmud sekizinci Hint seferinde yine Mültan üzerine yürüdü; hiçbir zorlukla karşılaşmadan bölgeyi itaat altına aldı ve Karmatîler'e ağır bir darbe indirdi (401/1010). Dokuzuncu Hint seferi Nandana'ya (Narâdîn, bugünkü Salt Range bölgesinde) karşı gerçekleştirildi ve burası ele geçirildi (404/1014). Sultan Mahmud daha sonra Raca Triloçân-pâl'ın çekildiği Keşmir'e doğru ilerledi ve onu mağlûp etti. Mahmud yeni hâkim olduğu bölgelere İslâmiyet'i tebliğ için din âlimleri gönderdi ve camiler yaptırdı. Halife Kâdir-Billâh bu başarısından dolayı kendisine "Nizâ-meddin" lakabını verdi. Onuncu seferini Thânesâr şehrine yapan Mahmud, Hintliler'ce mukaddes sayılan bu şehirdeki birçok tapınak ve putu tahrip ettirdi (405/1014-15).

406 ortalarında (1015 sonları) on birinci Hint seferine çıkan Sultan Mahmud, Keş-

mir yolu üzerindeki Lokhot (bugünkü Loharın) Kalesi'ni kuşattıysa da şiddetli kış yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı. On ikinci seferini Kannevç'e gerçekleştirmek üzere 13 Cemâziyelevvel 409 (27 Eylül 1018) tarihinde Gazne'den ayrıldı. Agra'nın 170 km. kadar doğusunda bulunan Sarsâva Kalesi ele geçirildi. Baran (bugünkü Bülendşehir) Racası Hordat itaatini bildirdi; raca ile birlikte 10.000 taraftarı İslâm dinini kabul etti. Gazneli ordusu, daha sonra Delhi ile Agra yolunun ortalarında bulunan Mathûrâ (Muttra) şehrine hâkim oldu. Sultanın asıl hedefi olan Kannevç ise 8 Şâban 409'da (20 Aralık 1018) fethedildi.

Sultan Mahmud 410 yılı ortalarında (1019 yılı sonları) on üçüncü Hint seferine çıktı. Amacı Kalincâr Racası Ganda ve müttetiklerini itaat altına almaktı. Bari şehri ele geçirildi, Ganda bir öncü savaşından sonra kaçtı. On dördüncü Hint seferi yine Keşmir üzerine yapıldı (412/1021). Ancak Mahmud, Lokhot Kalesi önünde kışın şiddetle bastırması sebebiyle çekilmek zorunda kaldı. On beşinci Hint seferinde Ganda'ya karşı tekrar harekete geçti (413/1022), önce Gevâliyâr'a, ardından Kalincâr'a yürüdü. Ganda'nın barış teklifini kabul ederek onu itaat altına aldı.

Mahmud'un Hindistan'a yaptığı en önemli seferlerden biri Sûmenât (Somnât) seferidir. Sûmenât, Hindistan'ın batı sahilinde Kathiavar yarımadasında bir şehirdir. Mahmud, 30.000 atlı ve pek çok gönüllüden oluşan ordusuyla 416 Şâbanında (Ekim 1025) Gazne'den hareket etti. Gazneli ordusu 16 Zilkade 416'da (8 Ocak 1026) Somnât Kalesi'ni fethetti. Buranın tapınağındaki büyük put yerinden sökülerek dört parçaya ayrıldı. Parçalardan ikisi Gazne'deki ulucami ve sarayın kapıları önüne konulmuş, diğer ikisi Mekke ve Medine'ye gönderilmişti. Halife Kâdir-Billâh bu başarısından dolayı kendisine "Kehfûddevle ve'l-İslâm" lakabını verdi. Sultan Mahmud Hindistan'a son seferini, kendisine saldıran bölgenin yerli halkı Catlar'ı cezalandırmak ve yol güvenliğini sağlamak için yaptı (418/1027). İndus nehrinin iki yakasına hâkim olan Catlar aynı zamanda usta gemicilerdi. Mahmud, onlarla savaşabilmek için Mültan'da 1400 gemiden oluşan bir nehir filosu yaptırdı. İndus nehri üzerindeki savaşta Catlar mağlûp edildi. Sultan Mahmud, bu seferleriyle Hint ülkesinde yüz yıllarca sürecek olan Türk-İslâm hâkimiyetinin temellerini atmış, onun hâkimiyeti altındaki bölgelerde İslâm dininin

yayıması, 1947'de kurulan bağımsız Pakistan Devleti'nin teşekkülünde birinci derecede etken olmuştur.

Karahanlı Hükümdarı Nasr b. Ali, Buhara'yı zaptettikten sonra Sultan Mahmud ile birbirlerine dostluk mesajları gönderdiler. Ardından iki devlet arasında Ceyhun nehri sınır kabul edildi (391/1001). Fakat Nasr b. Ali, Sâmânîler'in bütün mirasına konmak istiyor ve Horasan'ı ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Nitekim Mahmud'un Hindistan'da bulunmasından yararlanarak iki koldan Horasan'a kuvvet gönderdi (396/1006). İki taraf arasındaki mücadele neticesinde Sultan Mahmud, Karahanlı kuvvetlerini Horasan'dan uzaklaştırdı (Zilhicce 396 / Eylül 1006). Nasr b. Ali ise kolay kolay Horasan'dan vazgeçmek niyetinde değildi. Bu sebeple Karahanlı Yûsuf Kadır Han'dan yardım aldı. Mahmud birleşik Karahanlı ordusunu Belh civarında mağlûp etti (Rebîülevvel 398 / Aralık 1007). Nasr b. Ali'nin halefi ve kardeşi Ebû Mansûr Arslan Han, Sultan Mahmud ile iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirmek amacıyla bir anlaşma yaptı. Ancak Ebû Mansûr daha sonra Yûsuf Kadır Han ile birleşti. Sultan Mahmud bu iki Karahanlı hükümdarının ordularını Belh civarında yenilgiye uğrat-

tı (410/1019). Bu defa Yûsuf Kadır Han, Sultan Mahmud ile kardeşine karşı anlaşmak istedi. Mahmud, yeni komşusu Ali Tegin'e güvenemediğinden Yûsuf Kadır Han ile Semerkant civarında buluştu (Muharrem 416 / Mart 1025). İki hükümdarın görüşmesinde önemli kararlar alındı. Sultan Mahmud, Ali Tegin'in müttefiki olan Selçuklu Arslan Yabgu'yu (Arslan b. Selçuk) Mâverâünnehir ve Türkistan'dan uzaklaştıracaktı. Mahmud, kendi ülkesine gelebilecek tehlikeleri önlemek için Arslan Yabgu'yu tutuklatarak Kâlincâr Kalesi'nde hapsedti. Daha sonra Karahanlılar arasındaki mücadeleden faydalanıp Sâmânî Devleti'nin topraklarına hâkim oldu.

Sultan Mahmud her fırsatta Hârizm bölgesini itaat altına almaya çalışıyordu. Nihayet Karahanlılar'ın aracılığı ile Mahmud ve Me'mûniler'den Hârizmşah Ebû'l-Abbas Me'mûn arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Hârizmşah Gazneliler'e tâbi olacaktı. Hutbenin Sultan Mahmud adına okunmaya başlanması Hârizm ordusu kumandanları arasında anlaşmazlığa yol açtı. İsyan eden kumandanlar Me'mûn'u öldürerek yerine on yedi yaşındaki yeğeni Ebû'l-Hâris Muhammed'i geçirdiler. Sultan Mahmud aynı zamanda eniştesi olan Me'mûn'un intikamını almak bahanesiyle, gerçekte ise Hârizm'i zaptetmek için harekete geçti. Gazneli ordusu Hârizm kuvvetlerini yenerek bölgenin başşehri Gürgenç'e girdi, böylece Me'mûniler hânedanına son verildi (408/1017).

Arslan Yabgu'ya bağlı 4000 çadırılık bir Oğuz grubunun ileri gelenleri Sultan Mahmud'dan Horasan'a geçmek için izin istediler. Sultan, Tus Valisi Arslan Câzib'in muhalefetine rağmen Oğuzlar'ın Ceyhun'u geçmelerine izin verdi. Ancak Nesâ, Bâverd ve Ferâve halkı Türkmenler'den şikâyette bulundu (419/1028). Bunun üzerine Sultan Mahmud hayatının sonuna kadar Türkmenler'le mücadele etti ve onları ülkesinden uzaklaştırdı. Öte yandan Gurlular yol kesiyor, türlü kötülükler yaparak Mahmud'un halkını rahatsız ediyorlardı. Sultan buraya ilki 401'de (1010-11), ikincisi 411'de (1020) olmak üzere iki sefer düzenledi. Bölgede İslâmiyet'i yaymak için din âlimleri görevlendirdi. Ayrıca 401 (1010-11) yılında isyan belirtileri gösteren Kuslar hâkimini itaat altına aldı. 1012'de Garcistan bölgesini Gazneli Devleti sınırları içine kattı. Ziyârî Emîri Minûçehr, Sultan Mahmud'a tâbi olmak ve yıllık 50.000 dinar haraç ödemek suretiyle tahtında kaldı. Mahmud, 420'de (1029)

Büveyhîler'den Rey şehrini alarak Gazneli Devleti'nin topraklarını batı yönünde de genişletti. İndus nehriyle Gazne arasındaki dağlık bölgede yaşayan Afganlar, Sultan Mahmud'un ülkesinin sınır bölgelerine zaman zaman yağma akınları yapmakta, Horasan ile Hindistan arasında yol alan kervanları vurmaktaydılar. Mahmud, Afganlılar üzerine yaptığı seferle onları itaat altına aldı ve bölgenin İslâmlaşması için hocalar tayin ederek Gazne'ye döndü (411/1020).

Sultan Mahmud başlangıçta Abbâsî halifeliğiyle iyi münasebetler içinde bulunmuş, Kâdir-Billâh'ı halife tanıdı. Kâdir-Billâh da onun bu davranışından ve İslâm dinini yaymak için Hintliler'e karşı yaptığı gazâlardan memnun olmuş, Mahmud'a çeşitli lakaplar vermişti. Fakat daha sonra Gazneli-Fâtîmî yakınlaşmasından şüphelendi ve bu yüzden Mahmud ile halifenin arası açıldı (414/1023). Buna rağmen Sultan Mahmud paralarında halifenin ismine yer vermiş, seferlerinde elde edilen ganimetten Bağdat'a hediyeler göndermeye devam etmiştir.

Sultan Mahmud 23 Rebîülâhîr 421'de (30 Nisan 1030) Gazne'de vefat etti. İdarî kabiliyeti, siyaseti ve muazzam fütuhâtı ile Türk-İslâm dünyasının müstesna devlet adamlarından biri olan Mahmud hayatının büyük kısmını savaş meydanlarında geçirmiştir. Öldüğü zaman Gazneli Devleti batıda Azerbaycan topraklarından doğuda Hindistan'ın Yukarı Ganj vadisine, kuzeyde Hârizm'den güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar uzanan çok geniş bir sahayı içine alıyordu. Mahmud dindar, zeki, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve âdil bir hükümdardı.

Âlimleri himaye eden Sultan Mahmud'un Şâfiî ve Hanefî fakihlerine huzurunda münazara yaptırdığı bilinmektedir. Âlimlere olan saygısı, adaleti ve iyi yönetimi, gerek kendi döneminde gerekse sonraki devirlerde edip ve şairler tarafından övülmüş, Fars edebiyatında adalet ve insafın timsali olarak gösterilmiştir. Başta Firdevsî olmak üzere Unsûrî, Feruhî-i Sîstânî ve Ascedî gibi şairler onun ihsanlarına nâil olmuşlardır. Bir rivayete göre Firdevsî *Şâhnâme*'yi Gazne'ye giderek bizzat ona sunmuştur. Sultan Mahmud'un *Şâhnâme*'yi beğenmediği, bunun üzerine Firdevsî'nin ona hicviye yazdığı hakkında bazı kaynaklarda yer alan bilgilerin asılsız olduğu anlaşılmaktadır (Ateş, XVIII/70 [1954], s. 162-168). Farsça'nın büyük bir gelişme göstererek Hin-

Mahmûd-ı Gaznevî'nin albûmünden çiçek tasvirli bir levha (İÜ Ktp., TY, nr. 5461)

distan topraklarında yayılması da Sultan Mahmud sayesinde olmuştur. Bîrûnî Gazneli sarayında uzun süre kalmış ve *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserini bu dönemde yazmış, ölümünün ardından Sultan Mahmud'u "âlemin aslanı ve zamanın yegânesi" olarak tanıtmıştır. Sultan Mahmud, Hint yarımadasıyla İslâm dünyası arasındaki kültür ve ticaret hayatına canlılık kazandırmış, birçok müslüman âlim, edip ve şairin Hindistan'a yerleşmesiyle İslâm kültürünün bu bölgeye ulaşmasını sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, *Târîh-i Yemînî* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1345 hş., bk. İndeks.; Gerdîzî, *Zeynû'l-ağbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 98, 100, 166, 171-194; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran, ts., bk. İndeks.; Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind* (nşr. C. E. Sachau), Haydarâbâd 1377/1958, s. 342; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî – Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., bk. İndeks.; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), bk. İndeks.; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kışâs* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 19-20, 382, 387-388, 397-398, 402-406, 463; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 70, 121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, bk. İndeks.; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî* (nşr. Abdülhay Habîbî), Kandehar 1328 hş., bk. İndeks.; Şebânkâreyf, *Mecma'ü'l-ensâb* (nşr. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363 hş., bk. İndeks.; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 385, 390-391; Gaffârî, *Cihânârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1342 hş., s. 101-102; Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultân Mahmûd of Ghazna*, Cambridge 1931; D. Sourdell, *Inventaire des monnaies musulmanes anciennes du Musee Caboul*, Damas 1953, s. 28-52; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 944-1040*, Edinburgh 1963, bk. İndeks.; a.mlf., *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Edinburgh 1977, s. 136-138, 147-148; a.mlf., "Mahmûd b. Sebükîtin", *EP* (İng.), VI, 65-66; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1972, s. 57, 65-71, 75; V. V. Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, bk. İndeks.; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, I, bk. İndeks.; Erdoğan Merçil, *Gazneli Mahmûd*, Ankara 1987; a.mlf., "Gazneliler'in Hindistan Siyaseti", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 547-561; M. Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002, bk. İndeks.; A. Y. Yakubovskiy, "Gazneli Mahmut, Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair" (trc. A. Caferoğlu), *Ülkü*, XII/72, Ankara 1939, s. 505-511; XIII/73 (1939), s. 49-57; XIII/76 (1939), s. 321-333; Ahmet Ateş, "Şehnâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *TTK Bellekten*, XVIII/70 (1954), s. 159-168; İbrahim Kafesoğlu, "Mahmûd-ı Gaznevî", *İA*, VII, 173-183; B. Spuler, "Ghaznavids", *EP* (İng.), II, 1050-1053.

ERDOĞAN MERÇİL

MAHMÛD HAMDÎ

(bk. MAHMÛD PAŞA el-FELEKÎ).

MAHMÛD HAMZA

(محمود حمزه)

Mahmûd Hamza b. Muhammed Nesîb
b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hüseyinî
(1821-1887)

Osmanlı Devleti'nde
Şam müftülüğü yapan Hanefî fakihi.

Dımaşk'ta doğdu. Aileye adını veren dedesine nisbetle İbn Hamza olarak da bilinir. Aslen Harranlı olup Dımaşk'a yerleşen ve soyu Hz. Hüseyin'e ulaşan bir aileden gelmektedir. Aile, 330'da (942) İsmâil b. Hüseyin en-Netif'ten itibaren Dımaşk'ta uzun yıllar nakîbüleşrafılık yaptığından "beytû'n-nakîb" diye meşhur olmuş, önemli şahsiyetlerinden Hamza el-Harrânî'ye nisbetle "beytû'l-Hamza" olarak da anılmıştır. Muhibbî ailenin XI. (XVII.) yüzyıla kadar tam bir şecerelerini verir (*Hulâşatü'l-eser*, II, 105).

İlk eğitimini babasından alan Mahmûd Hamza, Kur'an öğrendikten sonra yazısını geliştirip henüz on iki yaşlarında iken güzel yazısıyla tanındı. Sarf, nahiv, fıkıh ve usulüyle kelâmî Saîd el-Halebî'den, hadis ve usulünü Abdurrahman el-Küzberî'den, tefsir ve tasavvufu Hâmid el-Attâr'dan, meânî ve beyânî Ömer el-Âmidî'den, ferâiz, hesap ve aruzu Hasan eş-Şattî'den, hikmet ve âdâb ilmini Molla Ebû Bekir b. Ahmed el-Kürdî'den öğrendi ve bunların hepsinden icâzet aldı. 1260 (1844) yılından itibaren Şam'da çeşitli mahkemelerde kadî nâibliği yaptı. 1266'da (1850) mevleviyet derecesine yükseldi ve Dımaşk Vilâyeti Meclis-i Kebirî'ne üye seçildi. İki yıl sonra İstanbul'a gitti. 1269'da (1853) evkaf müdürü ve vergi nâzırı oldu, ardından Meclis-i Zirâat'ın reisliği de uhdesine verildi. Bu arada kethüdâ olarak Harput'a gönderildiyse de tekrar Dımaşk'a döndü ve Meclis-i Kebir üyeliği yanında 1273'te (1857) DeFTER-i Hâkânî memuriyetine getirildi. Bu sırada noktasız harflerden oluşan kelimelerle *Dürerü'l-esrâr* adlı tefsirini yazdı ve bu tefsirin anlaşılması için *el-Kümmel ile'l-kelemî'l-mühmel* adlı lugatını telif etti. Tefsirini sunduğu Sultan Abdülmecid kendisini dördüncü rütbeden Mecidî nişanı ile ödüllendirdi. Fransız Kralı III. Napolyon da 1860'ta Şam'da müslümanlarla hıris-

tiyanlar arasında çıkan olayda halkı yatıştırıp hıristiyanları koruduğu için ona bazı hediyeler gönderdi; böylece Avrupa'da da tanındı.

Mahmûd Hamza 1284 (1867) yılında Dımaşk ve Suriye (Şam) bölgesi müftülüğüne getirildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Bundan dolayı "Şam müftüsü" olarak şöhret kazandı; çeşitli İslâm ülkelerinden kendisine fetvalar sorulmaya başlandı. Suriye'de 1299'da (1882) oluşturulan Meclis-i Maârif'in ilk reisi oldu. 1272'de (1856) elde ettiği İzmir pâyesi, 1291'de (1874) üçüncü derecesinden Mecidî nişanıyla birlikte bilâd-ı hamseye, 1296'da (1879) üçüncü dereceden Osmanlı nişanıyla bir derece daha yükseltilecek 1299'da (1882) Haremeyn pâyesine ulaştı. Bir yıl sonra kendisine ikinci dereceden Mecidî nişanıyla İstanbul pâyesi verildi.

Devrindeki ilmî tartışmalara da katılan Mahmûd Hamza, Mecelle Heyeti üyelerinden Kırmılı Abdüssettâr Efendi'nin yazdığı *Tenbihü'r-rukûd 'alâ enne'l-imzâ'e mine'l-kazâ fi'l-kışâs ve'l-hudûd* adlı esere *Tenbihü'l-havâş 'alâ enne'l-imzâ'e fi'l-hudûd lâ fi'l-kışâs* adıyla bir reddiye yazdı (Dımaşk 1303). Resminin yapılmasına müsaade ettiğinden dolayı bazı âlimlerin tenkidine uğradığı bilinmektedir (M. Edîb Âlû Takıyyüddin el-Hisnî, II, 773). Mahmûd Hamza, *el-Ferâ'idü'l-behiyye fi'l-kavâ'idü'l-fıkhiyye* adlı eserini 1295'te (1878) tamamlayıp II. Abdülhamid'e ithaf etti. Sultan Abdülhamid'in ona çok saygı gösterdiği ve Dımaşk'a sürülen bazı Medine âyanını onun aracılığıyla affettiği kaydedilir. Abdülhay el-Kettânî, hocaları ve isnadlarına yer verdiği *'Uvnânü'l-esânîd* adlı küçük "sebet"ini zikrederken Ebû'l-Hayr İbn Âbidîn, Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî ve Cemâleddin el-Hallâk'a rivayet icâzeti verdiği, kendisinin de bunlardan rivayette bulunduğunu belirtir.

9 Muharrem 1305 (27 Eylül 1887) tarihinde Dımaşk'ta vefat eden Mahmûd Hamza bazı el sanatlarıyla da meşgul olmuştur. İyi bir şair olup Türkçe'yi de edebiyatına vâkıf olacak şekilde öğrenmişti. Hattı çok okunaklı ve güzeldi. Fâtiha sûresini bir piriç tanesinin üzerine işlediği, yüzük taşı kadar bir kâğıt parçasına on dört Bedir şehidinin adını yazdığı kaydedilmektedir. Ayrıca meşhur bir avcı olduğu nakledilir.

Eserleri. 1. *Dürü'l-esrâr* (I-II, Dımaşk 1306; Beyrut 1326). 2. *el-Kümmel ile'l-*